

ЧОВЕК И ГЛОБАЛИЗАЦИЯ

Христо ХРИСТОВ

Човешката история периодично възпроизвежда кризисни ситуации, изискващи преосмисляне на основоположенията на човешката битийност и на границите на “автентичното” му съществуване. Най-общо казано, те са израз на развитието на цивилизацията, осъществяващо се чрез базисните революции – аграрна, промишлена, научна, технологическа и др. – които се съпровождат от светогледно-смысловни трансформации във възприемането на миропорядъка, а оттам и на ситуирането на самия човек в системата на съществуващото. Един от тези радикални въпроси, представляващи особено предизвикателство днес, е проблемът за глобализацията и нейните антропологически измерения – дали тя е “благо или проклятие”, “изход или задънена улица”, “спасение или падение” и т.н. на човечеството – като подобни полюсни нагласи са в центъра и на специализирания, и на широкия обществен интерес.

На практика проблемната ситуация тук не е уникална, тъй като хуманитарното мислене отдавна поставя аналогични въпроси – за “обществото” (Ж-Ж. Русо); за “машината” и нейното значение за живота на хората (Н. Бердяев); за “техниката” (М. Хайдегер); за ролята на “виртуалното пространство” и т.н., като тук може да бъде проследена известна типология при възникването, поставянето и светогледно-ценностното разрешаване на съответната кризисната ситуация. Характерна в това отношение е позицията на Ж-Ж. Русо, който счита първичния, природен индивид за носител на естествения и характерен за човека морал, докато именно в обществото човекът е подтикнат към поквара и злонамереност. Вината на “обществото” е в това, че принуждава хората да се облагодетелстват като правило в ущърб на себеподобните – човекът е добър, но хората (вече в обществото) са лоши. “Възхищавайте се, колкото искате, от човешкото общество; това няма да промени истината, че то неизбежно кара хората да се мразят един друг толкова по-силно, колкото по-остро се кръстосват техните интереси... Какво да мислим

за взаимоотношения, при които разумът на всеки отделен човек му диктува принципи,... при които всеки намира изгода за себе си в нещастieto на другия? Едва ли има заможен човек, комуто алчни наследници, често пъти и собствените му деца, тайно да не желаят смъртта; едва ли има кораб в открито море, чието потъване да не представлява добра новина за някой търговец;... и народ, който да не се радва на нещастията на своите съседи... Но което е още по-опасно, голям брой частни лица очакват обществените бедствия с нетърпение и надежда; едни искат да има болести, други да расте смъртността, трети да избухне война, четвърти да настъпи глад. Аз съм виждал отвратителни хора да плачат от мъка, щом се зададе плодородна година... Няма печалба, колкото и да е законна, която да не бъде надмината от незаконната, а злото, сторено на ближния, винаги е по-рентабилно от услугите.” [1]

В началото на миналия ХХ в. възниква сходна дилема на основата на разгръщащата се технологическа революция, когато “техниката” – като обобщаваща категория – започва да властва над своя демиург – и от подчинено средство, инструмент или помощна функция, се трансформира в самодостатъчна, самоцелна и господстваща над човека сфера. Подобна ситуация се интерпретира като радикално обезчовечаване, като реална заплаха и загуба на хората на тяхната същностна специфика, като аналогична е тревогата с “компютаризацията” и “дигитализацията” на съществуващото в днешно време. За разлика от радикализма на Ж-Ж. Русо, М. Хайдегер приема, че подобно противопоставяне е неадекватно – “техниката” всъщност е способът за разкриване на съвременното явяване на човека, чрез нея се разкрива “потаената битийност” на съществуващото. “Техниката – пише той – е вид разкриване на скритостта. Същността на техниката е разположена в областта, където имат място откритието и неговата нескритост, където се сбъдва алетейята, истината.”[2] Или техниката тук е онзи способ, чрез който се излиза от потенцијата и се достига до качеството на “пребиваващото-в-наличност” битие, или тя не е нещо външно, привнесено и натрапено на някаква неизменна и автентична човешка същност, а представлява способа на саморазкриване и саморазгръщане на тази същност.

Според друг автор – В. Райх – опасността за човека произтича от непрременното му желание да докаже своята “неживотинска същност” – забравяйки, че животинското е преди всичко биологическа квалификация, и изразява не друго, а факта на живота, на живото същество. Истинската опасност за човека идва от желанието му да се дистанцира и

да забрави за своята принадлежност към живата, органична форма на съществуване, и да я замени с “машинното”, “технологичното”, “механичното”. Ако не се разграничи от машината, тя става и продължава да бъде за човека най-опасния унищожител – счита В. Райх. [3]

И действително, продуктите на техниката, с които човекът замества света около себе си, както и самия себе си (своето тяло и неговите органи – сетивни, полови, вътрешни, крайници и т.н., а вече и способността да получава и преработва информация, или да “мисли”), поражда много по-голяма заплаха за неговата природа. Съвременният човек преимуществено “общува” и е заобиколен от предмети, вещи, а не от живи същества и най-вече себеподобни – казано по-експресивно, ние се намираме сред “труповете” на живелите преди дървета, на цветята, на естествената природа и т.н. – възможно страхувайки, от дискомфорта и отговорността пред другите, които са дефинитивно равни на нас.

Така поставения проблем изисква преди всичко философско-методологически и рефлексивно-епистемологически анализ, доколкото принадлежи към една по-широка и многоаспектна проблемна област - макропроекцията на човека върху съществуващото и нейните хуманитарни последици. Казано с други думи, наред с изведените на преден план и обсъждани социално-политически, икономически, екологически и т.н. проблеми, глобализацията има своите собствени “метафизически” измерения, тя е фокусен център на съвременното светогледно-рефлексивно моделиране на битието от позициите на човека. В известен смисъл глобализационното мислене е заложено дълбоко в контекста на идейните нагласи към промяна и изграждане на един хуманен, справедлив и щастлив за всички нов свят. Проектите за един по-съвършен миропорядък принципно предпоставят целостността и единството на човешката общност, на единството на всички жители на Земята, т.е. смисловия предел на усъвършенстване на обществото като такова, те предпоставят и физическия, “географския” предел на земните граници. Това е състояние за което са мечтали философи, просветители, хуманисти и др. – от векове – изхождайки преди всичко от единството и целостността на човешкия род, от равнопоставеността на всички пред ценностите и благата на Земята. Във великите проекти от миналото разпознаваме посочената цялостност – Идеалната държава (Платон); Божият град (Августин); Градът на слънцето (Т. Кампанела); Вечният мир (И. Кант); Новият свят (Ш. Фурие) и т.н. В своето основно съчинение с подзаглавие

“Предстоящият преход от неразумност към разумност” Р. Оуен пише – “Настоящето обаче е призвано да разработи всички ресурси, необходими, за да се осигури на човешкия род във всички части на земното кълбо едно привлекателно, организирано, просветено и щастливо бъдеще.”[4]

За да се избегне опасността от саморазрушение пред лицето на съвременните предизвикателства са нужни сплотеност и единство – според Е.Фром – бъдещият “единен нов свят” се нуждае от “новия човек” – преодоляващ тесните рамки на досегашната ограниченост, и признаващ във всяко съседно човешко същество не “варварин”, т.е. заплаха, а човек, чиито дом, подобно на нас, е целият свят. Тъй като ние хората, сме неотделими от класификацията “свой – чужд”, то последният, бидейки несвързан с мен нито кръвно, нито чрез обичаите, нито чрез храната, нито чрез езика, перманентно ще поражда у мен заплаха – както и обратно. Именно затова – пише авторът – “досега Единният Човек е можел да се счита за разкош, защото Единният Свят още не се формирал. Сега Единният Човек трябва да се появи, иначе на Единния Свят няма да е съдено да живее. Тази крачка исторически е съпоставима с великата революция, състояща се в прехода от поклонение на много богове, към Единен Бог, или към Единен Не-Бог.” [5]

В този аспект става понятна дълбоката обвързаност на философията, и по-специално на философската антропология с глобализационните процеси, както и тяхната смислова точка на пресичане – проблемите, противоречията и перспективите на развитие на рефлексивно устроените – човек и човечество – в епохата на глобалните промени. Разбира се, тук е важно да се подчертае, че няма непосредствено и съдържателно съвпадение на понятията – “човешко общество”, “световно общество” и “глобално общество” – те не са тъждествени и не бива да бъдат натоварвани с аксиологически и хуманистични конотации. “Глобалното общество” – пише М. Олброу – означава специфична конфигурация на човешкото общество, при което глобалният обсег е аспект на социалния контрол и на социалната стратификация.” [6]. Същевременно не можем да се абстрахираме и от процесуално-смисловата интенция както на идеята, така и на реализацията на изследваното явление – а именно от обективния и закономерен – преход от различieto и многообразието, към единството и интеграцията – и в крайна сметка към формирането на подчинено на общи правила и закономерности “глобално обобществено човечество”.

Заедно с това е важно да се отбележи, че визираните проблеми, призвани за решаване чрез единение и интеграция на човечеството и обществото като цяло, се явяват понастоящем като кризисни ситуации и като трудно разрешими – в рамките на досегашните структури – противоречия. В този смисъл глобализацията се проявява първоначално като симптоматика на деструктивни, хаотично възникващи и неконтролируеми процеси, натовазва се с противоположни – на нейната смислова необходимост и историческо предназначение – ценностни знаци.

В своята работа “Глобализацията. Последниците за човека” З. Бауман посочва, че визираното понятие се е превърнало в магически заклинателен ключ към проблемите на съвременността, което обаче – като повечето модни думи – колкото по-вече претендират да обясняват, толкова повече стават мъгляви и неясни. От една страна, “глобализацията” е обективен и необратим процес, който засяга всички хора чрез пространствено-времето съкращаване (компресия), но, от друга, – също толкова обективно и необратимо – чрез преобразуване на параметрите на човешката ситуация и социалните последствия, довежда до нееднозначни резултати и липса на смислово предполагаемата – по подразбиране – “общочовешка хомогенизация”. В този план съдържанието на понятието, интуитивно ориентиращо към интегриране на всички населяващи Земята (глобуса), или към ценностна универсалност и инвариантност на техния живот, среща своеобразна съпротива в процеса на реализация и функциониране на глобализационния процес. С други думи унифицирането и уеднаквяването в хода на прогресивното развитие – като пряко предполагаем резултат, всъщност поражда вторичен и противоположен ефект – глобализирането, колкото обединява, толкова и разделя, като “причините за разделението съвпадат с причините, които съдействат за унифицирането на света.” [7]. Заедно с утвърждаването на общопланетарното измерение на бизнеса, търговията, финансите, информацията, културата и т.н., се задвижва и противоположното измерение – локализацията, фиксацията на мястото и времето за екзистенциалните условия на цели поколения от жителите на земята. “Това, което се явява като глобализация за едни, означава локализация за други; сигнализирайки за нова свобода при някои, за много други то става неканена и жестока участ.” [8].

Непредубедената употреба на понятието “глобализация” и на неговите производни, ориентираща към такава качествена връзка и взаимо-

действие със съществуващото, в което Земята, (Земното кълбо, Глобусът и т.н.) се превръща в определяща, ключова точка на отчитане, в такава координатна система, с която не могат да не се съотнасят и съизмерват водещите дейности на човека – комуникационни, финансово-икономически, екологически и т.н. Акцентът тук се поставя върху факта, че човешкото развитие е достигнало до такъв доминиращ мащаб, или предел, който се рамкира именно от планетарната цялостност, т.е. съдържа препратка към всеобщността, към максимума и единството на хората, населяващи Земното кълбо.

На мястото на предишните еднопосочни и линейно протичащи процеси в базисните области на социално-икономическия живот, се установяват нов тип взаимодействия от мрежов, клетъчен характер, започват да доминират системни отношения на взаимна зависимост и обусловеност на всички участници в рамките на общопланетарната цялостност, където с пълна сила важи принципа – че всеки зависи от всички, и всички зависят от всеки. Разбира се, глобализационният взрив, който се идентифицира като съвременен феномен, на практика е върховата, завършващата форма на продължилата през предходните епохи интеграция и трансферизация на отначало отделните и самостоятелно развили се култури и цивилизации. Именно днес обаче, говорим за оформянето на единен, валиден за всички модел на взаимозависимост и взаимодействие, където е трудно да се отграничат принадлежността и реализацията на водещите достижения в една или друга област. В известен смисъл това е поредния качествен скок в историческото развитие на човека и обществото, в процеса на окрупняване, обединяване и интеграция, който обаче е лимитиран от естествените граници на Земята и броя на населяващите я хора.

Няма съмнение, че подобен непознат по мащабите си процес ще “снема” предишните, качествено ще модифицира съществуващите, и ще поражда нови противоречия, които са особено характерни за сложната и комплицирана социална действителност, и че неговото въздействие ще бъде нееднозначно и разнопосочно спрямо различните участници. От една страна, се разкриват принципно нови хоризонти пред човечеството като цяло, но, от друга, – се появяват сериозни рискове и опасности пред огромен брой хора; от една страна, – широк достъп до постиженията на цивилизацията, от друга, – необходимост от рязка адаптация и ускорено приспособяване към посочените достижения от преобладаващата част от населението на Земята; от една страна, движе-

ние към общочовешките ценности, а от друга, възможност за изкористяване и налагане на насилствени – под знака на социално-политическите иновации – модели и практики на общественото развитие. Точно тук се явяват и поляризират основните оценки относно процеса на глобализация – казано най-общо – като спасение от предишните форми на господство и зависимост, или като нова форма на господство и зависимост.

С други думи тук се оформят нови, невидими досега разграничителни линии, нови различия, или нови междучовешки противоречия, които дискредитират “предполагаемата” ценност на обединението на хората на основата на тяхното присъствие и принадлежност към общия за всички “дом”. Предвид мащабите и обхвата на процесите, в които се задвижват огромни човешки маси, новата поляризация между тях – т.е. тези, които ползват богатата на глобализацията, и тези които нямат тази възможност – изглежда драстично дехуманизираща и деморализираща. Или се формира нова социална категория “глобализационна върхушка”, противопоставяща се на масата от хора, които не просто не са в състояние да споделят постиженията на цивилизацията – в мобилността, в контактите, в разполагането със съответните ресурси и възможности и т.н. – но и са потърпевши в резултат на новопоявилите се ефекти.

М. Олброу настоява върху концептуалното прецизиране на използваните понятия – според него основополагаща категория тук е “глобалността”, “глобалното”, – останалите са производни не само в граматически план – доколкото “глобализацията” в конкретния случай е отглаголно съществително, фиксиращо прехода от едно обществено-историческо състояние в друго. Проблемът е в това, че “по правило тя се приема като обяснение, вместо да се схваща като нещо, подлежащо на анализ, на изследване и обяснение.” [9]. Авторът методологизира върху възможността за формиране на адекватно и релевантно понятие, разграничавайки съответно три дефинитивни подхода, или дефиниции – аналитична, реалистка и историческа – и отразяващи: 1) Принципи на осъществяването на глобалното на ниво отделно, общо и абстрактно – а) чрез разпространяване на практики, ценности, технологии и др. в рамката на земното кълбо; б) чрез по-голямо влияние върху живота на хората; когато земното кълбо е фокус на дейности; в) в случаи на значими промени на посочените агенти; 2) Процеса на осъществяване на глобалното в посочените варианти и 3) Историческата конкретизация на посочените форми и случаи [10]. Подобна сложност и многознач-

ност – включващи както “идеята”, така и “определяването” и “историческата конкретност”, не може да не породи различия в тълкуването и оценката на изследваното явление, доколкото то е фокусно за целия спектър на човешкото познание.

Не се подминава и факта, че, от една страна, глобализацията е най-значимата реалност и като теоретически и като практически проблем на съвременността, но пък от друга страна – дискусиите принципно не засягат дълбоко залегналия метафоризъм на проблема по повод на позоваването на земното кълбо като буквален инспиратор на посоченото явление. По този начин се възпроизвежда още едно – “метафизическо” по своя характер противоречие – между ясната и недвусмислена референция на глобалното от една страна, и “дълбоката неопределеност на идеята за глобализацията” – от друга. Колкото ясни и представими са формата и границите на Земята, толкова неясни и неопределени са кореспонденциите на глобалността със системата от значения и препратки към съдържателните процеси на нейното битие.

Не случайно В. Проданов изнася на преден план проблема с възможността за теоретическо осмисляне и прескриптивен анализ на глобализацията от позициите на възможните “парадигми на възприятие” на изследваното понятие, доколкото тук се пресичат различни концептуални плоскости, най-вече на предишни и заварени социокултурни системи – като опозициите: капитализъм/антикапитализъм; либерализъм/консерватизъм; модернизъм/постмодернизъм; като принципно нов, или като вечно стар, перманентно протичащ процес и т.н. Авторът систематизира основните дилеми, относно същността на глобализацията, които са обект на дискусии – хомогенизация или хетерогенизация (диференциация), интеграция или фрагментация, централизация или децентрализация, съпоставяне или синкретизация и т.н. Посочените двойки от своя страна образуват нови производни, в които могат да преобладават едни или други тенденции, така че в крайна сметка глобализационният процес поражда своеобразен дифракционен, развиващ и даже противоположен ефект – свиване, редуциране, партикулиране – или локализация. [11].

Заедно с това в основата на започналия през 80-те години на XX в. дискурс относно глобализацията, се проявяват “базисни” за общественото развитие социално-политически и социално-икономически противоречия, които от своя страна могат да бъдат препратени към сферата на философските категории и закони – единично, особено и общо,

същност и явление, цел и средство, единство и борба, еволюционно и революционно, прогресивно и регресивно и т.н. В този аспект се явява и въпросът – чий проблем е “глобализацията”, коя научна сфера е оториизирана за неговото решаване – технологическата, политическата, икономическата, нравствената – от какъв характер е проблематиката – моно-, или интердисциплинарна, има ли ясно очертан социален субект и адресат, към кои институции е ориентирано разрешаването на проблемите и т.н.

С други думи темата за глобализацията представлява основна форма на съвременното “идеологическо” разделение, до голяма степен тя легитимира и конкретизира социалния конфликт понастоящем като идейно противоборство именно между глобализма и антиглобализма. Колкото неявно представени и теоретически несистематизирани да са съответните възгледи, разграничаването на двата лагера са очергани например от мотивацията и идеите на либерализма, транснационализма, мултинационалния корпоративизъм, или глобалния капитализъм от една страна, и от противниците на неограничената експанзия и растеж, на екологическите движения, на привържениците на силното присъствие на националната държава в утвърждаването на социалната справедливост, на защитниците на принципа че “човекът е преди печалбата” – от друга.

На основата на възникващите проблеми – съпътстващи глобализацията – се предлагат нови проекти за конститутивно устройство на ред фундаментални социални константи. Тук полярното остойносттаване на протичащите процеси включва както изводи за “края на историята” (Ф. Фукуяма), така и за “току-що започнала история” (Л.Склер), а също и различни социално-политически и икономически модели – “постиндустриално общество” (П. Дръкър), “отвъд либерализма” (И. Уолърстейн), “залез на демокрацията” (П. Кенън), “дезорганизиран капитализъм” (С. Лаш и Д. Ъри) и др. Така характеризирайки епохата в която живеем, У. Бек смята, че ние се намираме в зоната на “втората модерност”, която се отличава от класическата социологическа интерпретация на обществото на “първата модерност”, представена от идеите на Дюркем, Вебер, Маркс, Парсънс или Луман. Днес – подчертава авторът – имаме нови видове капитализъм, икономика, глобален ред, общество и личен живот, отличаващи се от предишните и оформящи като цяло съвременното “световно рисково обещество”. Глобалните заплахи са довели до един свят “в който са обезсилени основанията на познатата

досега логика на риска”, и доминират трудно поддаващи се на прогнозиране, управление и контрол опасности. Основният проблем тук е, че щетите от подобни опасности губят своите пространствено-времени граници, превръщайки се в глобални и трайни. “Едва ли вече е възможно да обвиняваме един или друг индивид за подобни щети: принципът на виновната страна все повече се лишава от определеност.” [12]. Авторът фиксира своеобразно разпадане на класическото разбиране на структурата на “социалността” в досегашния си вид – “Защото по всяка вероятност вече няма условия за формиране на старата “коалиция на прогреса” между държава, икономика и наука.” [13]

Близка до тази идея е и тезата на Ф. Фукуяма – за своеобразно диференциране на цялостно протичащата досега историческа интенция – доколкото се наблюдава протичането на два процеса – “В политическата и икономическата сфера историята явно е прогресивна и целенасочена; в края на двайсети век тя доведе до либералната демократия като единствено разумна алтернатива за технологично напредналите общества. В обществената и моралната сфера обаче историята изглежда циклична – общественият ред се движи на приливи и отливи, траещи по няколко поколения.” [14] С други думи, днес ние сме свидетели на своеобразно “разцепване” на считаната за единна и прогресивно насочена човешка история – означено от автора като “големият разлом” – водещо до тотална деструкция на традиционните ценности и норми, до неспособност за взаимосътрудничество и солидарност в преследването на общи цели, до перманентни конфликти в междучовешките отношения, пораждащи напрежение и хаос в социетарния порядък.

Визираните проблеми могат да бъдат обвързани с глобализационния процес и като причини, и като следствия, но е видим фактът че възникващите кризисни ситуации са в много по-голяма степен деструктивно, а не конструктивно въздействащи. Това се отнася преди всичко до такива базисни структури на обществото, като икономика, финанси, производство, екология и др. Без да се отричат предимствата, ръка за ръка с тях се натрупват и ред негативни явления – неравномерност, рязка диференциация, непропорционално споделяне на последиците и др. Ето мнение на икономически експерти относно последиците на глобализационния процес – а) причинява голяма икономическа дезорганизация и социална нестабилност; б) технологическите промени елиминират повече работни места, отколкото създават; в)

конкуренцията, “която е неразделна често от глобализацията води до ситуации, в които победителят печели всичко; тези, които печелят, печелят много, а губещите – губят още повече.”; г) по-високите печалби вече не означават по-голяма сигурност за работните места и по-големи заплати. “При глобализацията има тенденция за отделяне на съдбата на корпорацията от съдбата на нейните служители и работници.” “Една неконтролирана световна икономика, доминирана от корпорации, които признават парите за своя единствена ценност е по начало нестабилна, очевидно несправедлива и разрушителна по отношение на пазарите, демокрацията и живота, и задълбочава бедността на човечеството от реална гледна точка, дори и когато спомага за забогатяването на единици от гледна точка на финансите.” [15]

Очевидно е, че процесите отразени в понятието “глобализация” сами по-себе си не съдържат безусловно и автоматично решение на проблемите на човешката общност като цяло, макар че нейното глобално обективиране – превръщането ѝ в единен смислово-целеви обект от една страна, и нейното глобално субективиране – т.е. третирането ѝ като тотален субект на отговорност и самоконтрол – са необходими условия за мащабни и успешни достижения. Близко до това е и схващането на М. Олброу – “Ето защо, колкото и да е парадоксално, “глобализацията” вече губи смисъла си на всеобхватен исторически процес. Глобусът става нормална точка за съотнасяне. Вече извършилите се преобразувания въвеждат глобалността във всекидневния живот, без да определят бъдещи посоки. Отваря се пространство за властване на свършено противоречиви тенденции, които по никакъв начин не могат да бъдат изведени от глобализацията. Налице е дори открита възможност за деглобализация.” [16] Един от основните проблеми тук е наследената социално-национална диференциация на човешката общност, но все пак световното общество е крайна, смислова цел – което не може да не я поставя в привилегировано положение – доколкото то “носи динамизма на освободената социалност” [17], и е неизменната граница на интерпретиране на човека и човечеството като “такива”. Кои са по-важните характеристики на настоящия етап на развитие:

1) Отсъства единна, цялостно структурирана, теоретически обоснована и психологически подкрепена от широки обществени кръгове визия за глобализацията, като в същото време, не се предлага сериозна и осъществима алтернатива. Обратното – подкрепата на раз-

ширяването на глобализационния модел среща по-скоро враждебност и неразбиране – въпреки че се осъзнава опасността от решаване на общите проблеми чрез протекционистично и антисолидарно поведение.

2) Институциите – принципно призвани да осъществяват глобалната политика и икономика – се възприемат по-скоро като инструменти на глобалния капитализъм в ущърб на масите, като неограничена експанзия в преследване на свръхпечалби. Впечатлението тук се усилва от мащабите, скоростта и ефекта на придвижване на капиталовите потоци – нерядко сравнявани с огромни приливни и отливни вълни, които подобно на цунами са в състояние да пометат съществуващи местни форми на производство, търговия, услуги, бит и т.н.

3) На тази основа глобалната интеграция поражда сериозно напрежение и противоречия, които се възприемат нееднозначно от труда и капитала в различните държави и общества. “Капиталът” на развитите от тях, стоящ в основата на мултинационалния бизнес, е в състояние да генерира в кратки срокове огромни печалби, докато “трудът” в тези страни губи своите предишни позиции – чрез трансфер на производството и услугите в страните със значително по-евтина работна ръка. Обратно – националният капитал и локалното производство е подложено на силен натиск предвид на често неравностойната конкуренция от страна на международните монополи, докато в същото време местната работна ръка в нововъзникналите и развиващите се пазарни икономики, намира своята реализация, но само в период на възход, докато по време на депресия или рецесия, тя е най-потърпевша и подложена на риск.

4) Сумарният ефект на посочените измерения е нарастващо усещане за хаотичност, неравномерност и противоречивост, “глобализацията” интензифицира и мултиплицира считаните за типологични – екзистенциални – проблеми, прегрупирайки и създавайки нови конфигурации от противоречия, като ускорява и задълбочава тяхното преживяване в съзнанието на индивида. Кои тенденции могат да бъдат открити тук:

Деперсонализация на индивида – още в първата половина на миналия век възникват условия за формиране на “масовидния”, “анонимния”, “невидимия”, или на “човека без качества”. Социалният процес възпроизвежда от една страна, и се нуждае от друга, от тотален консуматор и безкритичен потребител, чиято роля е да бъде “последен” в хранителната верига на обществения, а сега вече, и на глобализирания

организъм. Днес ние не живеем своя собствен живот, а репликираме живота на другите – на “звездите”, VIP-личностите, публично известните и успели хора, при което “известността” често се превръща в празна, куха и безсъдържателна популярност, в копиране и умножаване на един “образ”, за който не може да се каже нищо друго, освен че е “известен с това, че е известен”. Масмедията настойчиво внушава съпричастност към “екранните” герои, често те са много по-важни и значими за нас със своите манипулируеми проблеми, отколкото нашите собствени близки, приятели и роднини. Така днешното битийстване на индивида от дефинитивно самостоятелно и творческо, се превръща в подчертано вторично и имитативно, технологиите моментално транслират “образци” на хора и поведение до всяко кътче на планетата, където все по-голям индивиди се възпризвеждат на матричен принцип, трансформирайки се в пасивни елементи на една външна и несвойствена за тях ценностна система. Ако сравним “патриархалния”, или “възрожденския” човек с индивидуалността на съвременника, ще забележим рязкото ограничаване на способността на последния да бъде “субстанциален”, да е битие за себе си. Ако неговите предшественици – независимо от ограничените условия, а може би, тъкмо поради тях – са били в състояние сами да осъществяват своите жизненосислови цели – да построят дом, да родят и възпитат поколение, максимално да реализират своята индивидуалност и собствена нагласа към съвършенство и т.н., то днешният човек е тотално зависим от множество посредници, консултанти, експерти и др., “професионално” заставащи между него и естествено принадлежащите му сфери. Така това, което трябва да е негова иманенция и да е “негово”, всъщност е все по-външно, селектирано, внушено, и даже натрапено – от позициите на модерното, технологичното, социално релевантното и т.н. По този начин индивидът десубстанциализира себе си в същностните области на своето битийстване, лишавайки се от реализацията на Аз-а именно като самореализация.

Друг важен проблем е усилването на ефекта на отчуждението в духа на екзистенциалното преживяване на собствената битийност – състоящо се най-общо в това, че рушейки границите и преградите “навън”, към света, ние издигаме свои собствени прегради “навътре”, към нас самите, и към другите хора.[18] Ж-П. Сартр описва в “Погнусата” усещането за излишността и непотребността на “екзистирането” – “Основното е случайността. Мисълта ми е, че по определение

съществуването не е необходимост. Да съществуващ, означава просто *да бъдеш тук*; съществуването се проявява, може да се *установи*, но не и да се *дедуцира*. Никакво необходимо битие обаче не е в състояние да обясни съществуването: случайността не е измама, привидност, която може да се разсее; тя е абсолютен и следователно свършена необоснованост” [19]. Болзеното чувство констатиращо отсъствието на необходимостта на отделното човешко съществуване, със сигурност се усилва чрез разширяване на външните граници на досегашния ни “свят” – внушението за изгубеност, непотребност и дори абсурдност на нашия живот, започва да властва в процеса на съизмерването ни с разширяващия се и глобализиран човешки и предметен космос. “Ние бяхме гъмжило от съществуващи, притеснени, затормозени от самите себе си, ни едно от нас нямаше каквато и да е било причина да бъде тук, всяко бе смутено, бегло обезпокоено, и се чувстваше излишно спрямо другите. *Излишество*: това бе едничкото взаимоотношение, което можех да установя между дърветата, решетките, камъните... *А аз* – безволен, вял, пошъл, храносмилащ, предъвкващ мрачни мисли, – *аз също бях излишен*. Смътно ми минаваше през ума да свърша със себе си, та да унищожа поне едно от ненужните съществувания. Ала дори смъртта ми щеше да е излишна. Излишен ще е моят труп, кръвта ми по камънака, сред растенията, в лоното на ведрата градина. И разложената ми плът ще е излишна в земята, която ще я погълне, и костите ми оглогани, остъргани, чисти и гладки като зъби, също ще са излишни: бях излишен за вечността.” [20] Ако се абстрахираме от “художествената форма” на поднасяне на идеите на екзистенциализма, не можем да не почувстваме тревожността, загрижеността и страха от един хиперболизиран миропорядък, в който, колкото по-голям е той, толкова “по-малко” и смислово излишно ще се чувства отделното, индивидуално съзнание, толкова по-незначително и заменимо то ще преживява себе си и света около себе си.

Друг съпровождащ проблем тук се явяват исторически формиралите се и трайно установени антропологически, социално-психологически и културологически модели на нагласи и поведение – екстравертивни и интровертивни, колективистични и индивидуалистични, теоретични и прагматични, песимистични и оптимистични и т.н., пораждащи конкретизиращи форми на междуинституционално и междуличностно взаимодействие. В процеса на глобализацията тук се наблюдават привилегирани посоки на развитие – независимо от конкретиката на историческото им осъществяване – например преход от родово, към

неродово или квазиродово структуриране на социалните общности[21]; преход от мъжка към женска доминация в определени области на публичния сектор; преход от външна към вътрешна жизнено-смислова детерминация; преход от непропорционално и неравно разпределение на властта, към балансирано и равно споделени властови функции и т.н. Една възможна обобщаваща оценка тук е нарастващо унифициране на прогресивните практики и модели – преимуществено в сферите на производството, технологиите и организацията на социалния живот като цяло – което обаче се съпровожда от редуцията на многообразието на човешките способности към ограничен брой – вече глобално необходими – роли и функции, от превръщането на хора и общности в “придатък” към разширяващото се разделение на труда в глобален мащаб.

Глобализацията е закономерен етап от човешката история, но тя е реалност с отворен край... Тепърва предстои нейното превръщане от формална – в съдържателна възможност за синергия на ценностните прерогативи на човека, обществото и природата, когато целите на историята и човечеството съвпадат с оглед на максимална удовлетвореност за максимален брой хора.

ЛИТЕРАТУРА

1. **Русо, Ж-Ж.** Избр. съчинения. Т. 1. С., Наука и изкуство, 1988, 665–666.
2. **Хайдегер, М.** Время и бытие. М., Республика, 1993, 225.
3. **Вж. Динев, В.** Философска антропология. Ч. II. С., 1995, 13. (Reich, W., The mass psychology of Fascism, N.Y., 1970, p. 365–366.
4. **Оуен, Р.** Революцията в съзнанието и практиката на човешкия род, или предстоящият преход от неразумност към разумност. С., Партиздат, 1980, с. 7.
5. **Фромм, Е.** Из плена илюзии. Как я столкнулся с Марксом и Фрейдом. – Във: Фромм, Е. Душа человека. М., Республика, 1992, с. 368. (Бълг. превод: Фром, Е. Отвъд веригите на илюзиите. Моята среща с Маркс и Фройд. С., 2002) Авторът подчертава в своето “Кредо”: “Аз вярвам, че образуващият се Единен Свят може да започне да съществува, само ако се появи Единният Човек, излязъл от архаичните връзки на кръвта и земята, чувстващ себе си като син човешки, като гражданин на света, предан по-скоро на целия човешки род и на живота, отколкото на всяка част от тях; човек, обичащ своята страна затова, защото обича цялото човечество; човек, чиито възгледи не са изкривени от предаността му към своето племе.”(Пак там, с. 372).
6. **Олброу, М.** Глобалната епоха. С., Обсидиан, 2001, с. 327.

7. **Бауман, З.** Глобализацията. Последниците за човека. С., ЛИК, 1999, с. 22.
8. Пак там.
9. **Олброу, М.** Глобалната епоха. С., Обсидиан, 2001, с. 135.
10. Пак там, 138–139.
11. Вж. **Проданов, В.** Глобалните проблеми и съдбата на България. С., Хр. Ботев, 1999, 103–108.
12. **Бек, У.** Световното рисково общество. С., Обсидиан, 2001, с. 59.
13. Пак там, 55.
14. **Фукуяма, Ф.** Големият разлом. С., РИВА, с. 285.
15. **Вж. Пенчев, П.** Глобализацията и устойчивото развитие. – В: България-Европейски съюз: състояние, проблеми, перспективи, ВТУ “Св. св Кирил и Методий”. В. Търново, 2002, 181–182.
16. **Олброу, М.** Глобалната епоха. С., Обсидиан, 2001, с. 168.
17. Пак там, с. 177.
18. Широка популярност придобиват думите на **Дж. Гарлин** – “Парадоксът на нашето време е, че имаме високи сгради, но ниска търпимост, широки пътища, но тесни възгледи. Имам по-вече образование, но по-малко разум, по-вече знания, но по-лоша преценка... Увеличаваме притежанията си, но намаляваме ценностите си. Знаем как да преживяваме, но не знаем как да живеем. Добавихме години към човешкия живот, но не добавихме живот към годините.”
19. **Сартр, Ж-П.** Погнусата. С., ФАМА, 1993, с. 166.
20. Пак там, с. 163.
21. Описвайки живота в САЩ като модел на космополитно общество **Ж. Бодрийяр** отбелязва: “В Ню-Йорк водовъртежът на живота е толкова силен, центробежната сила толкова голяма, че е свръхестествено да се мисли за живот по двойки, за това, да се раздели още един нечий друг живот. Способни да оцелеят са само различните сборища, банди, мафия, общества на посветените или на извратените, но не и семейните двойки. Това е своеобразен антиковчег, пълна противоположност на този, в който са били събрани тварите по двойки, за да се спасят животинските видове.” (**Бодрийяр, Ж.** Америка. Вл. Даль, СПб., 2000, с. 86 – В: www.philosophy.ru).